ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2024. 11 (4)
қазан-желтоқсан

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)
Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген. Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (дүниежүзі және Қазақстан тарихы), деректану және тарихнама, археология, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2024
© Авторлар ұжымы, 2024

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Мемлекет тарихы институтыдиректорының орынбасары. (Қазақстан)
Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнологияинститутының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)
Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтыныңдиректоры. (Қазақстан)
Вернер Кунтhиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).
Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (MississippiValley State University). (АҚШ)
Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фарабиатындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)
Қожамжарова Дария Пернешқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезоватындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)
Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай жәнеОрталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры. (Қазақстан)
Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті. (АҚШ)
Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)
Көмеков Болат Ешмұхамедұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)
Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы — филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)
Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)
Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениетғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)
Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)
Самашев Зайнолла Самашұлы — археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР ҒЖБМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)
Смағұлов Оразақ Смағұлұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)
Сыдықов Ерлан Бәтташұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)
Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы — PhD, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Астанақаласындағы филиалының директоры. (Қазақстан)
Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих жәнеэтнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері.(Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова» Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:
№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки: история (всемирная история и история Казахстана), источниковедение и историография, археология, этнология, антропология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.
Адрес редакции и издательства:
050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28
РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Сайт журнала: https://edu.e-history.kz

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2024
© Коллектив авторов, 2024

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории иэтнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)
Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)
Аяган Буркитбай Гелманович — доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)
Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)
Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University). (США)
Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет. (США)
Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)
Карибаев Берекет Бахытжанович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби. (Казахстан)
Кожамжарова Дария Пернешовна — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно- Казахстанского университета им. М. Ауэзова. (Казахстан)
Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований. (Казахстан)
Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)
Кумеков Болат Ешмухамбетович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)
Матыжанов Кенжехан Слямжанович — доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова. (Казахстан)
Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)
Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür AraştırmaMerkezi. (Турция)
Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогическийуниверситет. (Литва)
Самашев Зайнолла Самашевич — археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А. Маргулана КН МНВО РК. (Казахстан)
Сыдыков Ерлан Батташевич — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийскогонационального университета им. Л.Н. Гумилева. (Казахстан)
Таймагамбетов Жакен Кожахметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Козыбаева Махаббат Маликовна — PhD, директор филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).
Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института историии этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).
Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)
Founder and publisher: RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. 14602-ИА dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history (world history and history of Kazakhstan), source studies and historiography, archeology, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.
Editorial and publisher address:
28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan
RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan
Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Journal website: https://edu.e-history.kz

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2024
© Group of authors, 2024

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History andEthnology. (Kazakhstan)
Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK.(Kazakhstan)
Ayagan Burkitbai Gelmanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State SCMSHE RK. (Kazakhstan)
Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)
Golden Kathie Stromile — PhD, Mississippi Valley State University. (USA)
Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)
Karibayev Bereket Bakhytzhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan)
Kozhamzharova Daria Perneshovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic ofKazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University. (Kazakhstan)
Kozhirova Svetlana Bassievna — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chineseand Asian Studies. (Kazakhstan)
Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)
Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)
Kumekov Bolat Eshmukhambetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)
Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich — Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art. (Kazakhstan)
Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)
Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for IslamicHistory, Art and Culture. IRCICA (İslвm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)
Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)
Samashev Zainolla Samashevich — archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of GermanArchaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology SC MSHE RK. (Kazakhstan)
Sydykov Erlan Battashevich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of theRepublic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)
Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of Historyand Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kozybayeva Makhabbat Malikovna — PhD, Director of Astana branch of the Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology.(Kazakhstan)
Kapaeva Aizhan Tokanovna— Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of Historyand Ethnology. (Kazakhstan)
Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikahnov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Electronic scientific journal "edu.e-history.kz"
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 11. Is. 4, pp. 827-839, 2024
Journal homepage: https://edu.e-history.kz

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2024_11_4_827-839

ETHNOPOLITICAL CONSOLIDATION OF THE KAZAKH PEOPLE IN THE SECOND HALF OF THE XV–XVIII CENTURIES (BASED ON FOLKLORE SOURCES)

Gulmira K. Assanova[1], Zhabai N. Kaliyev[2]*

[1]Astana International University
(8, Kabanbay Batyr Ave., 010000 Astana, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences (PhD), Professor
https://orcid.org/0009-0008-5404-8313. E-mail: agk569@mail.ru
[*]Corresponding author

[2]Kazakstan-Belarus Center for scientific and technical cooperation
(2, Kanysh Satbayev Str., 010000 Astana, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Pedagogical Sciences
https://orcid.org/0000-0002-7469-0396. E-mail: kaliev_zhabai@mail.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2024
© Assanova G.K., Kaliyev Zh.N., 2024

Abstract. *Introduction.* In the history of the Kazakh people, the Khan period has an important role, since it is recognized as a historical period that laid the foundations of the history of statehood. Historical events related to the history of the Kzakh Khanate, glorifying its glory, are vividly reflected in historical and heroic epics, legends, monologues and works of those who lived at that time and became ideologists of ethnopolitical consolidation and formation of national identity of the Kazakh people. Therefore, the creative heritage of public figures, zhyrau and batyrs, contemporaries of the Kazakh Khanate, is an invaluable source of information from that historical era. *Goals.* The purpose of the study is to reveal the issues of ethnopolitical consolidation of the Kazakh people in the second half of the XV–XVIII centuries based on folklore sources. *Results and conclusions*. The article, based on folklore heritage, shows the completeness of the process of ethnopolitical consolidation of the Kazakh people, as well as the unity of power and people, the presence of a strong state, cohesion, patriotism and unity, as well as changes in the consciousness of people caused by the processes of ethnopolitical consolidation of the Kazakh people in the second half of the 15th century. XVIII centuries.
Keywords: Kazakh Ethnos, Kazakh Khanate, Kazakhs, ethnopolitical History, History of Kazakhstan, Kazakh statehood, ethnopolitical grouping, second half of the XV – first half of the XVIII centuries
Acknowledgement. This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan ИРН BR21882223 "Kazakh Khanate in the second half of the 15th – first half of the 18th centuries: ethnopolitical history and foreign policy".
For citation: Assanova G.K., Kaliyev Zh.N. Ethnopolitical consolidation of the kazakh people in the second half of the XV–XVIII centuries (based on folklore sources) // Electronic scientific journal "edu.e-history.kz". 2024. Vol. 11. No. 4. Pp. 827-839. (In Kaz.).
DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_4_827-839

XV ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОСАЯСИ ҚАУЫМДАСУЫ (ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДЕРЕККӨЗДЕР БОЙЫНША)

Асанова Гульмира Кабыланкызы[1]*, *Қалиев Жабай Нұрмақұлы*[2]

[1]Astana International University
(8-үй, Қабанбай батыр просп., 010000 Астана, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты (PhD), профессор
https://orcid.org/0009-0008-5404-8313. E-mail: agk569@mail.ru
*Автор-корреспондент

[2]Қазақстан-Беларусь ғылыми-техникалық ынтымақтастық орталығы
(2-үй, Қаныш Сәтбаев көшесі, 010000 Астана, Қазақстан Республикасы)
Педагогика ғылымдарының кандидаты
https://orcid.org/0000-0002-7469-0396. E-mail: kaliev_zhabai@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024
© Асанова Г.К., Қалиев Ж.Н., 2024

Аңдатпа. *Кіріспе.* Қазақ халқының тарихында, хандық дәуір маңызды рөлге ие, өйткені, еліміздің, мемлекетіміздің тарихымыздың іргетасын қалаған тарихи кезең болып танылады. Қазақ мемлекетінің тәуелсіздігі мен оның даңқын арттыру төңірегіндегі тарихи оқиғалар дәл сол кезеңдерде өмір сүріп, ұлттық болмысымызбен, қазақ ұлтының руханимен қалыптасуына ат салысқан жыраулардың монологтарында, тарихи және батырлық эпостарда, әскери дастандарда және аңыздарда айқын бейнеленген. Сондықтанда, дербес мемлекеттік дәрежеде өмір сүрген Қазақ хандығы дәуірін көзбен көрген жанашырлардың, мемлекеттік қоғамдық қайраткерлер, батырлар мен жыраулардың әдеби мұралары мол мағлұмат береді. *Зерттеудің мақсаты* – фольклорлық дереккөздер негізінде қазақ халқының XV ғ. екінші жартысы – XVIII ғасырлардағы этносаяси қауымдасу үдерістерін қарастыру. *Нәтижелер мен қорытындылар.* Мақалада, фольклорлық мұра негізінде, қазақ халқының этносаяси қауымдасуы толық қалыптасқанын, қазақ хандығының саясатын, қазақ хандығының идеологтары ісімен де, жырымен де қолдаған деп пайымдалған. Қазақ хандығының нығаюы мен хандық биліктің берік болғанын, отаншылдық пен бірлік орын алғанын, заманның өзгерістеріне байланысты адамдардың санасындағы құбылыстар болғаны көрсетілген.
Түйін сөздер: Қазақ этносы, Қазақ хандығы, қазақтар, этносаяси тарих, Қазақстан тарихы, қазақ мемлекеттілігі, этносаяси қауымдасу, XV ғасырдың екінші жартысы – XVIII ғасырдың бірінші жартысы
Алғыс айту. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті ИРН BR21882223 «Қазақ хандығы XV ғасырдың екінші жартысы – XVIII ғасырдың бірінші жартысы: этносаяси тарихы және сыртқы саясаты» қаржыландырады.
Дәйексөз үшін: Асанова Г.К., Қалиев Ж.Н. XV ғасырдың екінші жартысы – XVIII ғасырлардағы қазақ халқының этносаяси қауымдасуы (фольклорлық дереккөздер бойынша) // «Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы. 2024. Т. 11. № 4. 827-839 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_4_827-839

ЭТНОПОЛИТИЧЕСКАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XV–XVIII ВЕКАХ (ПО МАТЕРИАЛАМ ФОЛЬКЛОРНЫХ ИСТОЧНИКОВ)

Асанова Гульмира Кабыланкызы[1]*, *Калиев Джабай Нурмакович*[2]

[1]Astana International University
(д. 8, просп. Кабанбай батыра, 010000 Астана, Республика Казахстан)
Кандидат исторических наук (PhD), профессор
https://orcid.org/0009-0008-5404-8313. E-mail: agk569@mail.ru
*Корреспондирующий автор

[2]Казахстанско-Беларусский центр научно-технического сотрудничества
(д. 2, ул. Сатпаева, 010000 Астана, Республика Казахстан)
Кандидат педагогических наук
https://orcid.org/0000-0002-7469-0396. E-mail: kaliev_zhabai@mail.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2024
© Асанова Г.К., Калиев Дж.Н., 2024

Аннотация. *Введение.* В истории казахского народа, ханский период имеет важную роль, поскольку признан историческим периодом, заложившим основы истории государственности. Исторические события, связанные с историей Казахского ханства, возвеличивающие его славу, ярко отражены в историко-героических эпосах, легендах, монологах и творчестве и деятельности акынов, жырау, батыров, государственных и общественных деятелей, живших в тот период и ставших идеологами этнополитической консолидации и формирования национального самосознания казахского народа. Поэтому, фольклорное наследие является бесценным источником информации той исторической эпохи. *Цель исследования* – раскрыть вопросы этнополитической консолидации казахского народа во второй половине XV–XVIII веках по материалам фольклорных источников. *Результаты и выводы*. В статье, на основе фольклорного наследия показана завершенность процесса этнополитической консолидации казахского народа, а также единство власти и народа, наличие сильного государства, сплоченности, патриотизма и единства, а также изменения в сознании людей, обусловленные процессами этнполитической консодидации казахского народа во второй половине XV–XVIII веках.
Ключевые слова: Казахский этнос, Казахское ханство, казахи, этнополитическая история, история Казахстана, казахская государственность, этнополитическая консолидация, вторая половина XV – первая половина XVIII века.
Благодарность. Данное исследование финансируется Комитетом по науке Министерства образования и науки Республики Казахстан ИРН BR21882223 «Казахское ханство во второй половине XV – первой половине XVIII вв.: этнополитическая история и внешняя политика».
Для цитирования: Асанова Г.К., Калиев Дж.Н. Этнополитическая консолидация казахского народа во второй половине XV–XVIII веках (по материалам фольклорных источников) // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». 2024. Т. 11. № 4. С. 827-839. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_4_827-839

Кіріспе

Кез келген тарихи нақты қоғамда өзіндік құндылықтар жүйесі қалыптасады. Олар қоғамның құндылық бағдарларын анықтайды, бұл өз кезегінде әлеуметтік мінез-құлықты ынталандырады. Құндылықтарды үш топқа бөлуге болады: адам өмірімен және оның көбеюімен; материалдық тауарларды өндірумен және тұтынумен; қоғамды ұйымдастырумен және қоғамдық қызметпен байланысты. Негізгі қажеттіліктер мен құндылықтар неғұрлым күрделі, рухани, моральдық және олардан туындайтын ілеспе – этникалық, қоғамдық, саяси құндылықтарды қалыптастырады.

Қазақтардың этносаяси, қоғамдық санасы қазақ халқының ғасырлар бойы дамуының нәтижесі болды және, әрине, ұлттың болашақ тағдырына маңызды әсер етті. Қазақ халқының этносаяси, қоғамдық санасының қалыптасуына оның салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары мен өзіндік ерекшеліктері қатты әсер етті. Сондықтан қазақ қоғамын *дәстүрлі* деп атауға болады. Жалпы шығыс қоғамы осылай аталады. Бұл еуропалық емес өркениеттердің өмірі мен дамуында дәстүрлердің ерекше рөліне байланысты. Терең этникалық және өзіндік ерекшелігімен қатар, шығыс қоғамдарының саяси, қоғамдық санасына белгілі бір *қауымдастық* тән. Шығыс халықтарының *дәстүрлі* әлеуметтік санасы табиғатқа және географиялық ландшафтқа тәуелділігі, корпоративті әлеуметтік құрылым, дәстүрлі әлеуметтік институттар мен қатынастардың таралуы сияқты өзіндік ерекшеліктерінің негізінде қалыптасты. Дәл осы феномен шығыс, оның ішінде қазақ қоғамының ерекшеліктерін көрсетеді. Сондықтан қазақ халқының этносаяси қауымдасу тарихи үдерістерін мемлекет құраушы фактор ретінде, жаңа тұжырымдамалық ғылыми тұрғыдан қарастыру қажет.

Материалдар мен әдіс-тәсілдері

Тарихи процесс барысында халықтардың өзін-өзі тануын тек фольклорды, этнос өкілдерінің ауызша халық шығармашылығын зерделеу арқылы зерттеуге болады. Сондықтан да бұл жұмыс үшін қазақ фольклоры, атап айтқанда XIV–XVIII ғасырлардағы жыраулардың қаһармандық эпосы мен шығармалары, ел аузындағы, ақын-жыраулар мұрасындағы тарихи кейіпкерлер, жалпы ел басынан өткен тарихи оқиғалар жайлы аңыз әңгімелер мен тарихи жырлар маңызды дереккөз болып табылады. Тарихи процесс барысында халықтардың өзін-өзі тануын тек фольклорды, этнос өкілдерінің ауызша халық шығармашылығын зерделеу арқылы зерттеуге болады. Сондықтан да бұл жұмыс үшін қазақ фольклоры, атап айтқанда XIV–XVIII ғасырлардағы жыраулардың қаһармандық эпосы мен шығармалары, ел аузындағы, ақын-жыраулар мұрасындағы тарихи кейіпкерлер, жалпы ел басынан өткен тарихи оқиғалар жайлы аңыз әңгімелер мен тарихи жырлар маңызды дереккөз болып табылады

Бұл мәселені зерттеу барысында қазақ халқының тарихы, этникалық және аумақтық ұйымы туралы мәліметтерді қамтитын тарихи зерттеу үшін дәстүрлі жазбаша дереккөздер пайдаланылды. Осы деректерді үш үлкен топқа бөлуге болады, бірі жыраулар жыры, екіншісі би-шешендердің тапқыр нақыл сөздері, үшіншісі ұрпақтан ұрпаққа көшкен ауыз әдебиеті: эпос, дастандар мен аңыздар. Асан Қайғыдан басталған жыраулық дәстүр Махамбетке дейінгі 400 жылдық тарихи оқиғаларды қамтиды. Жыраулар мен би-шешендер Қазақ хандығының саяси, әлеуметтік және әскери істеріне тікелей қатысып отырғандарына байланысты, олардан қалған әдеби мұралар мен нақыл сөздерінде өте жоғары деңгейдегі ұлттық, мемлекеттік сана, туған жерге, елге деген сүйіспеншілік, батырлық рух, ерлік бейнеленген. Бұл дәуірдің маңызды ойшылдары Асан қайғы, Қазтуған, Доспамбет, Ақтамберді, Шалкииз, Үмбетай, Бұқар және Махамбет қатарлы жыраулар мен Майқы би, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би сияқты би-шешендер. Олар шығармалары, монологтары мен нақыл сөздерінде, хандар мен сұлтандарға «дұрыс» пен «бұрысын», өздерінің ой-пікірлерін ашық айтып, сынап отырған. Осы туындылар – қазақ халқының ұлттық рухани қазынасы және аса құнды тарихи деректер деп білеміз. Аталған деректер сол дәуірдегі қазақ халқының этносаяси, мемлекеттік санасын, топтасуын, саяси мәдениетін, демек, социогенез барысын жаңаша қарауға айтулы үлес қоса алатыны даусыз.

Сонымен қатар, зерттеудің негізін тарихи зерттеулерді жүргізуге арналған жалпығылыми (эмпирикалық, диалектикалық, талдау және синтез, индукция және дедукция, жалпыдан нақтыға және керсінше) және арнайы (сипаттамалық-баяндамалық, салыстырмалы, жүйелік) ғылыми әдістері құрды. Сонымен қатар, жалпы өркениеттік, тарихизм, тарихи объективтілік принциптері арқылы өткеннің құбылыстарын сол тарихи кезең және әлемдік тарихи үдерістер аясында қарастырылды.

Талқылау

Қазақ хандығы дәуірі, қазақ мемлекетінің тәуелсіздігі мен оның даңқын арттыру төңірегіндегі тарихи оқиғалар дәл сол кезеңдерде өмір сүріп, ұлттық болмысымызбен, қазақ ұлтының рухани ұстанымдарының қалыптасуына ат салысқан жыраулардың монологтарында, тарихи және батырлық эпостарда, әскери дастандарда және аңыздарда айқын бейнеленген. Дербес мемлекеттік дәрежеде өмір сүрген Қазақ хандығы дәуірі туралы жыраулар әдеби мұрасында басты орын алды, және халқымыздың бай рухани қазынасын құрды.

Баршамызға белгілі тұңғыш тарихшы ғалымы, кемеңгер ойшылы, этнограф Мұхаммед Хайдар Дулати «Тарих-и Рашиди» атты еңбегі Орталық Азия халықтарының XIII–XVI-шы ғасырлардағы тарихы, этнографиясы мен географиясы, әдебиеті мен мәдениеті жайлы классикалық тарихи шығарма болып табылады. Бұл еңбекте қазақ хандығының қалыптасуы туралы, мұнан кейінгі Жетісу мен Шығыс Дешті-Қыпшақта болған оқиғалар, Моғолстанның құлауы, соғыстар, қазақтар, қырғыздар және өзбектердің сыртқы жауға қарсы күресте өзара одақтасуы туралы көптеген мәліметтер бар. Біздің заманымызға жеткен тарихи еңбектердің бірі Қадырғали Жалайырдың «Жамиғ-ат-тауарих» («Шежірелер жинағы») атты еңбегі. Бұл еңбекте түркі тайпаларының көне тарихына шолу жасай отырып, XIV–XVI ғасырлардағы қазақ халқының этносаяси тарихына арнайы тоқталады.

Соңғы үш ғасыр бойы қазақ елінің өмірі орыс мемлектімен байланысты болып келгені белгілі. Орыс саяхатшылары мен ел билеген шенеуніктері қазақ даласын, қазақтың өткен өмірі мен салт-дәстүрін жан жақты зерттеп, кітаптар жазды (Левшин А.И., Харузин А.Н., Радлов В.В., Бартольд В.В., Алекторов А., Г.Н. Потанин, М.П. Вяткин, Веселовский Н. және т.б.). Қазақ халқының этносаяси тарихын XIX ғасырда тиянақты зерттеуге тырысқан орыс ғалымы А.И. Левшин, X ғасырдағы Фирдоуси шығармасында қазақ атауының кездесетініне қарап, қазақтар сол кезден белгілі деген пікір білдірді. «Орыс жазушыларының көпшілігі алғашқы қазақтар татарлардан шыққан немесе олардан құралған, казак атауы олардан шыққан және олардан бұрынғы және қазіргі қазақтардың барлық тармақтарына өткен деп санайды. Біз үйреніп қалған бұл идеяны шығыс тарихшылары жоққа шығарып, қазақтар біздің хронологияның ең алыс ғасырларында өз бетіне тәуелсіз халық болғанын айтады. Кейбіреулер тіпті олардың өмір сүруін тіптен ертерек дейді. 1020 жылдар шамасында, яғни батыста моңғол-татарлар пайда болғанға дейін екі ғасыр бұрын өмір сүрген Фирдевси немесе Фердуси «Рүстем тарихында» қазақ халқы мен қазақ хандарын атап өткені анық». Бұл жәйт қазақтардың тарихи аренада белгілі, тәуелсіз халық ретінде ертерек, моңғолдарға дейінгі кезеңде шыққанын айғақтайды. «Бұл халық Азияда ежелден белгілі және көптеген түрік тайпаларының бір тармағын құрайтын ежелгі дәуірде наймандардан, қырғыздардан немесе олармен туысқан басқа халықтардан кем түспейді» (Левшин, 1996: 153). Сонымен қатар, А.И. Левшин қазақтардың ерте шыққанын «олардың көнелігін» растау үшін келтіретінін атап, басқа да фактілерді келтіреді (Левшин, 1996: 156). Алайда, «қазіргі қырғыз-қазақ ордасын құрған ұрпақтар қаншалықты ерекшеленсе де, олардың барлығы бір жерде тұратын және ортақ бастығы немесе қожайыны бар бір халыққа біріктірілді. Тіл, дін, өмір салты, әдет-ғұрып бұған дәлел бола алады» (Левшин, 1996: 288–289).

Ш.Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбайұлы, Ә. Бөкейхан сияқты ұлт жанашырлары қазақ халқының этносаяси қауымдасу тарихын зерттеуде қазақ фольклоры мұрасына аса маңызды көңыл бөлгенін көреміз. Сондай ақ Шоқан Уәлиханов Асан Қайғыны қазақ халқының қамын, болашағын ойлаған «дала философы» деп атаған (Уәлиханов, 2010). Сонымен қатар, Шоқан Уәлиханов қазақ қаһармандық эпосының озық туындысы

«Едіге» жырын хатқа түсіріп және жалпы қазақ эпосын зерттеп, қазақ халқының этносаяси тарихы туралы ғылыми мұра қалдырды.

Кеңес дәуірінде қазақтың білімдар азаматтары М. Тынышбаев (Тынышбаев, 1993), С. Асфендиаров (Асфендиаров, 1935; Асфендиаров, Кунте, 1935), Е. Бекмаханов (Бекмаханов, 1947), Қ. Сәтбаев (Сәтбаев, 1989), М. Әуезов (Әуезов, 1991; Әуезов , 1980), Ә. Марғұлан (Марғұлан,1985), халқымыздың тарихын зерттей отырып, фольклорлық мұрасындағы тарихи тұлғаларға ерекше назар аударды. 1927 жылы Қаныш Сәтбаев Москва қаласынан «Ер Едіге» атты кітап шығарды. Жинаққа жазған алғысөзінде келешек ұлы ғалым Едіге әңгімесінің бір шеті Алтайды, бір шеті Қырымды мекендейтін түркі нәсілдестердің барлығында айтылатындығын ескерте келіп келіп, өзі шығартқалы отырған аталған кітаптың 1842 жылы Шыңғыс Уәлиханов пен баласы Шоқанның қыпшақ Арыстанбай мен Жұмағұлдың аузынан хатқа түсіріліп, 1905 жылы Санкт Петербургте П.М. Мелиоранскийдің кітап етіп шығартқан нұсқасын Қаржас Қопабай дейтін ақсақалдың айтуындағы жырмен салыстырып, бірсыпыра қазақшаланған түрі екендігін еске салады (Сәтбаев, 1989: 356).

Кеңес дәуірі кезеңінде түркі әлеміне байланысты зерттеулерге қойылған кейбір шектеулерге қарамастан, қазақ халқының этносаяси тарихын зерттелуіне айтарлықтай үлес қосқан ғалымдардың бірі және бірегейі – академик Әлкей Марғұлан. Ол – қазақ фольклорын, оның ішінде, қазақтың тарихи жыр-аңыздарына сүйене отырып, тарих пен этнографияны байланыстырып, тарихи фольклорды алғаш рет кешенді түрде зерттеген ғалым. Фольклордың этнографиямен тығыз байланысты екенін, олардың өзара этностың тарихын зерттеуде бірін-бірі толықтырып отыратындығын академик Ә.Х. Марғұлан өз зерттеулерінде дәлелдеді. Бұған ғалымның 1946 ж. қорғаған «Қазақ халқының эпикалық әңгімелері (миф, легенда, ертегі-жыр, аңызды әңгімелер) туралы тарихи-әдебиеттік зерттеулер» атты докторлық диссертациясы және 1985 ж. жарық көрген «Ежелгі жыр-аңыздар» атты ірі монографиялық еңбегі дәлел. Бұл еңбектерде Әлкей Марғұлан алғаш рет халықтың жыр-аңыздарын тарихи дерек ретінде пайдаланып, кешенді тұрғыдан зерттеген (Марғұлан, 2007; Марғұлан, 1985).

Қазақ халқының этносаяси қауымдасу тарихын зерттеуде Қазақстанның белгілі жазушысы, тарихшысы және қазақтың ауыз әдебиетін зерттеушісі Мұхтар Мағауиннның XV ғасырдан XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қазақ ақын-жырауларының екі томдық «Бес ғасыр жырлайды» шығармалар жинағы аса көрнекті орын алады. Бұл жинақта Асан Қайғыдан бастап қазақ фольклорлық мұрасы жинақталған. Сонымен қатар, қазақ халқының этносаяси тарихы, этносаяси қауымдасу үдерістері Б. Кенжебаев (Кенжебаев,1986), Ә. Дербісәлин (Дербісәлин, 1990), М. Мағауин (Мағауин, 1991), Ж. Тілепов (Тілепов.Ж. Елім деп еңіре-ген ерлер жыры. А., 1995), Ә. Сарай (Сарай, Ноғайлы, 2009), Қ. Салғараұлы (Салғараұлы, 1995), Б. Бораш (Бораш, 2007) т.б. еңбектерінде зерттелген.

Алайда, кеңестік кезеңде тарих ғылымында қазақ халқының фольклорлық дереккөздеріне қатысты қалыптасқан біржақты көзқарас, олардың тарихи құндылығы мен ғылыми маңыздылығын жоққа шығарды. Бұл қазақ халқының тарихының бұрмалауына және біржақты тұжырымдардың қалыптасуына әкелді. Қазіргі жағдайда қазақ халқының этносаяси тарихына деген қызығушылық артып, одан да үлкен ғылыми маңызға ие болғанын атап өткен жөн.

Зерттеу нәтижелері

Барлық көшпелі халықтардың, соның ішінде қазақтардың өзіне тән ерекшелігі күрделі және жан-жақты тармақталған «рулық» құрылым болды. Қоғам көптеген иерархиялық ұйымдастырылған «тайпаларға», «руларға», топтарға және кішігірім бөлімшелер мен тармақтарға бөлінді. Олар, күрделі әлеуметтік қатынастар жүйесімен және біртұтас отбасылық дәстүрлі шежіре арқылы өзара байланысты болды. Дәстүрлі қазақ қоғамында басшылар иерархиясы бар тайпалық ұйым, ақсүйектер, әскери-көшпелі ұжымдар және т.б. сияқты корпоративтік-ұжымдық ұйымның ерекше нысандары болды. Бұл бірлестіктердің ішінде ұжымшылдық, бауырластық және өзара көмек рухы бола тұра, бағыну және субординация қалыптасты. Қоғамдық қатынастар корпоративтік-ұжымдық үлгідегі құрылды, соның ішінде

(патронимия – басшылары туыстары болып табылатын отбасылардың бірлестігі; ру, тайпа, тайпалар одағы-тайпалық құрылымдардың иерархиясы; шаруашылық қызмет түрі бойынша қауымдастықтар, оның ішінде егіншілік, мал шаруашылығы, көшпелі, жартылай көшпелі және т.б.; бір аумақ тұрғындарының көршілік бірлестіктері; корпоративтік-ұжымдық дәстүрлері бар әскери бірлестіктер (батырлар, төленғұттар); жүздер – қазақ халқының әлеуметтік-саяси ұйымы (әр жүздің ішінде өзіндік тайпалық бөліну жүйесі бар).

Қазақтың «жеті-руды» білуі және өзін жалпы қазақтармен, рулық қатыстылығы арқылы сәйкестендіруі қазақтардың тарихи санасы болып табылады. Және бұл әлемдік құбылыс. Өзін белгілі бір отбасымен, тұқымымен, руымен, жерімен, яғни өзінің шығу тегінің нақты бастауларымен байланыстырмайтын бірде-бір адам жоқ. Қазақтардың жүзге бөлінуі шартты сипатта болды, өйткені байланыстар тайпаларға, солар өз кезегінде руларға бөлінді. Осылайша, қазақ қоғамы, басқа халықтар сияқты атомдарға бөлінді.

Ақпарат, білім, меншік, билік және ресурстар генеалогиялық туыстық арналар арқылы берілді, шығу тегіне байланысты адам белгілі бір тайпалық топқа қосылды. Бір жүзге кірген қазақтардың тайпалары бір-бірімен туысқан, тіпті бір ата-бабаның ұрпақтары болып саналған. Жүз халқы белгілі бір географиялық аймақта өмір сүргендіктен, бір жүзге кіретін тайпалар басқа жүздерге қарағанда күшті экономикалық қатынастармен байланысты болды. Осындай негізде ортақ дәстүрлері, әдеттері, әдет-ғұрыптарымен ерекшеленген этноқауымдастық қалыптасты. Алайда, ортақ этномәдениет, тіл, тұрмыстық және экономикалық біртұтастық берік байланыстырушы рөл атқарды. Егер қазақ даласында Отанды қорғау туралы мәселе туындаса, онда барлық қазақ жүздері бір қуатты күшке біріктірілді. Бұған тарихта мысалдар аз емес: этносаяси біртұтастық, патриотизм қазақ жеріне жоңғар шапқыншылығы кезінде көрінді. Барлық маңызды қоғамдық өмір, қауіпсіздік және көршілермен қарым-қатынас жалпы жиналыста-құрылтайда шешілді. Ұлттық, этносаяси біртұтастықтың басты белгілері: тарихи тамырлардың ортақтығы, ортақ тілі, шаруашылық байланыстар, дін-танымдар бірлігі, рухани әлем және саяси тағдырдың бірлігі, ортақ саяси дәстүрлер (билеуші әулеттің бірлігі – Шыңғыс ұрпақтары), ортақ тарихи тағдыр.

Шығыс елдерінің көпшілігінің аумағында, соның ішінде Қазақстан аумағында корпоративтік ұжымшылдық және ол тудырған идеология нысандары адамдарды біріктірді. Нәтижесінде дәстүрлі тұлға деп аталатын жеке тұлғаның белгілі бір түрлері пайда болды. Дәстүрлі тұлғаның бүкіл өмірі қоғамда өтті. Мұнда өскелең ұрпақтың әлеуметтенуі өтті. Жеке тұлға мен қоғамның бұл керемет бірлігіне жеке тұлғаны қауымдастыққа, ал қауымдастықты мемлекетке бағындыру арқылы қол жеткізілді.

Қазақ қоғамының әлеуметтік-тарихи тағдырлары қалыптасу барысында, этникалық, корпоративтік бөліну үрдісінің өзі оның саяси санасында терең орныққан. Түрлі этникалық және корпоративтік топтардың қатар өмір сүруі мен ынтымақтастығының тәжірибесі қазақ қоғамының саяси мәдениетінің құнды жетістігі болып табылады, дегенмен оның тарихи дамудың жекелеген кезеңдерінде қауымдастық сепаратизм түріндегі азапты шығындары болғанын жоққа шығаруға болмайды. Біз адам топтарын туыстық жақындық, ынтымақтастық, өзара көмек негізінде ұйымдастырудың барлық формаларын корпоративті-ұжымдық деп атаймыз. Әлеуметтік ұйымның бұл ерекше түрі географиялық ландшафттың, этногенездің, менталитеттің ерекшеліктерімен, қазақтардың ежелгі дәстүрлерімен және дәстүрлі шаруашылығының формасымен байланысты. Қазақ қоғамының әлеуметтік ұйымының корпоративтік-ұжымдық нысандары қазақ жерлерінің Ресейге қосылуы аяқталғанға дейін сақталды.

Осы құрылымдардың көпшілігі біртіндеп маңыздылығын жоғалтқанымен, корпоративті ұжымшылдық және ол тудырған әлеуметтік мінез-құлық формалары биліктің, өмір салтының, басқарудың, әлеуметтік өзгерістердің және т.б. өзгеруіне қарамастан адамдарды біріктірді. Жалпы алғанда, бұқаралық санада, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерге байланысты дәстүрлі көзқарастар мен қағидалар, билікке, үлкендерге, қалыптасқан тәртіпке құрмет көрсетуді талап ететін корпоративті-ұжымдық құндылықтар жүйесі қалыптасты.

Қоғамдық сана қоғамның құрылымымен, әлеуметтік басқару функцияларымен тығыз байланысты болды. Қоғамдық сананың мәні тарихи фактілерден, әртүрлі әлеуметтік топтардың іс-әрекеттерінен көрінеді. Ол адамдардың нақты тәжірибесімен байланысты және құндылықтардың, қоғамның мінез-құлық нормалары мен ұлт құндылықтарының үйлесімділігі мен үйлестірілу өлшемін білдіреді. Қазақтардың қоғамдық-саяси санасында болып жатқан үдерістерді нақты бейнелейтін жалғыз дерек көзі фольклорлық материалдар – XIII–XV ғасырлардағы эпостар және XV–XVIII ғасырларда өмір сүрген әнші-жыраулардың, ақындардың шығармалары болып табылады. Осы тұрғыдан келгенде біздің ғылыми қауым қазақтың жыраулар мен ақындар туындыларын тек көркем әдеби шығарма ретінде ғана емес, оларды аса құнды тарихи деректер ретінде қабылдау тиіс.

Ежелгі тарихи эпостардың бірі – «Қобыланды-батыр». Сипатталған оқиғалар шамамен XIII–XIV ғасырдың басына жатады. Қобыланды – кезінде Алтын орда мемлекетінің құрамында болған ноғай, қазақ, татар, башқұрт, қарақалпақ халықтары фольклорында ерекше суреттелген ер батыр. Кейбір деректерде Қарақыпшақ Қобыланды – XV ғасырда өмір сүрген, Қазақ хандығының құрылуына себепкер болған тұлға, ол арғын Дайырқожа биді өлтіреді. Жәнібек сұлтан досының қазасына күйініп, «қанға қан» салтымен Қобыландыны қолына беруді талап еткенімен, Дешті-Қыпшақ ханы Әбілхайыр марқұмның құнын алып бітісуді талап етіп, Жәнібек сұлтанның меселін қайтарады. Содан кейін ханға өкпелеген Керей мен Жәнібек сұлтан өзіне қарасты ру-тайпаларды соңына ілестіріп, Талас, Шу өңіріне ауып кетеді (Қобыланды батыр, 2023: 3). Осы эпостан үзінді келтірейік:

Қобландыдай төрені:
«Қазақтың ері келді», – деп,
Көктім аймақ патшасы
Кезекті бұған береді (Байғанин, 2012: 115).

Осы жолдардан және жалпы эпостан, осы уақыттарда тек ұлық ұлыс халқы – қыпшақтар туралы ғана емес, қазақтар – қазақ руы қыпшақ туралы айтылып отырғаны көрінеді. Қобыланды-қыпшақ, бұл ретте эпоста «қазақ» этнонимі, ал халық қазақ деп аталған. Қызылбаштармен (ирандықтармен) жақындап келе жатқан соғыс туралы хабарды алған ноғайлы руынан шыққан Қараман батыр халықты қыпшақ батыры Қобыландының басшылығымен оларға қарсы шығуға шақырады. Бұл оқиғалардың тарихилығына күмәнданудың қажеті жоқ, өйткені мұндай соғыс 1297 жылы Хулагид мемлекетінің ханы Газан ұлық ұлыспен, яғни қыпшақтармен соғыс жүргізген кезде болған. Караман-батыр өз халқына келесі үндеу жасады:

Тілімді алсан, азамат,
Жаппарға жан аманат,
Қараспан тауыш жайлаған
Қалың қыпшақ елі бар,
Қобланды деген ері бар...
Мақұл көрсең, әлеумет,
Сөз айтамын шынымен,
Жүрейік соның жолымен! (Қобыланды батыр жыры, 2023)

Бұл жолдар Қобыланды-батырдың орасан зор беделін, сондай-ақ қыпшақтар мен ноғайлықтар тағдырының бірлігі, келісімі мен ортақтығын айғақтайды. Ал «қыпшақ», «ноғай», «қазақ» этнонимдері бір-бірімен тығыз байланысты және бір халыққа жататын этнонимдер болғанын анықтайды.

Қобыланды-батыр жаудан қорғау туралы өтінішін білдірген өз халқына, былайша жауап берді:

Ел-жұртынан айрылған
Ердің күйі бола ма,
Қара басын сақтаған
Ерде ерлік бола ма,
Өз табынан айырылып,
Батырдың бағы жана ма (Қобыланды батыр жыры, 2023).

Жоғарыда келтірілген жолдар қазақтардың өздерінің ортақ тағдырын, өз болашағы үшін ортақ жауапкершілігін, ұжымшылдықты, бауырластықты біріктіру қажеттілігін түсінуін көрсетеді. Сондай-ақ, олар қазақ халқының көшбасшылары-батырлардың жоғары адамгершілігі мен азаматтық ұстанымын айғақтайды. Осы мәліметтерді белгілі мемлекет қайраткер С.Сейфуллин Қобыланды батыр туралы, оның Тоқтамыс ханның Алтын Ордаға билік еткен заманындағы тоғыз ерінің бірі болғандығына назар аударатын зерттеуінде тоқталады: «Қобыланды батыр – тарихта болған адам. Орынбор архив комиссиясының мағлұматы бойынша, Елек қорғанынан Ойылға қарай жүретін қара жолдың үстінде «Қобыланды» деген бекет бар. Соның жанында «Қобыландының бейіті» дейтін бейіт бар дейді, – деп Қыдан тайшының баласын жоқтаған жырын келтіреді де, – ақырында Қобыландыны осы жырды айтқан кәрі ақын – Қыдан өлтірген дейді» деп ой қорытады **(Тілепов, 2015).**

Демек, батырлығына күмән жоқ, бір елдің санаулы қолбасыларының бірегейі саналып, үлкен эпостың басты қаһарманы ретінде белгілі Қобыландының Елек бойындағы зиратына дейін (Әуезов, 1991: 48) жүздеген жылдар бойы қастерлеумен келген халқының оның ерлігін ұмыта алмағаны деп білеміз. Әдебиеттегі тарихилық дегеннің, фольклордағы тарихилық дегеннің құдірет-күші негізінен осындай жерлерден көрінеді.

Қазақ хандығының бүгіні мен ертеңін көп ойлап, уайым жегендіктен *Асан қайғы* атанған (Халидұғлы, 1910; Марғұлан, 1985) Әз-Жәнібек, Керей хандармен бірге Әбілқайырға қарсы күрестің басында болған карт жыраудың орны ерекше (Сүйіншәлиев, 1997; Тілепов, 2020: 23). Ол қазақ ел болып, есін жинап, халық болып, қауқарлы жұрт болу жолына салушы.

«Атадан алтау тудым деп,
асқынып жауап айтпаңыз.
Атамның малы көп-ті деп,
атты басқа тартпаңыз.
Есеніңде, тіріңде – бір болыңыз бәріңіз…»,

– деген жыры – оның тарихта қамқоры, ұлт жанашыры болғанын көрсетеді. Сонымен қатар, кеңес дәурінің ғылыми басылымдарының өздерінде жырау туралы ел аңыздарына сүйене келіп «Асанқайғы Жәнібек ханның тұсында жасаған қазақ поэзиясының бастаушысы, өлеңдерінде ақсүйек төрелерді әшкерелеп, хан билігінің күшейюі үшін күрескен саяси қайраткер ретінде сипатталады (Вяткин, 1941: 325; История Казахской ССР с древнейших времен, 1949: 163). М. Әуезов сөзімен айтқанда, бұл – XIII–XV ғасырлардағы қазақ руларының «Алтын орда, Қазан хандығы, Ноғайлы, Өзбек бірлігі сияқты хандықтардың бәріне де кірген, солармен бірге ыстығына күйіп, суығына тоңып ірі тарихи оқиғаларды бастарынан бірге кешіріскен» тұстары болған (Әуезов, 1984: 46). 1450-жылдарда Әбілқайыр ұлысындағы тартыс кезінде Керей, Жәнібек сұлтандарды жақтайды. 1456 жылы Шу алқабында Қазақ ордасы құрылған кезде Асан жаңа мемлекттің ұраншысына айналады (Бес ғасыр жырлайды, 1989: 22).

Көлде журген қоңыр қаз
Қыр қадірін не білсін!
Қырда жүрген дуадақ
Су қадірін не білсін!
Ауылдағы жамандар
Ел қадірін не білсін!
Көшсе қона білмеген,
Ақылына көнбеген,
Жұрт қадірін не білсін! – деген жолдар Асан Қайғының қарапайым сананың тар көкжиегін жеңіп, мемлекеттің ұраншысы деңгейіне көтерілгенін көрсетеді. Асан Қайғының жырларының негізгі ұраны – қазақ елінің, жұртының тағдыры, татулығы мен біртұтастығы (Бес ғасыр жырлайды, 1989: 26).

Ұлттық сана қалыптасу жолында елге ұйытқы болған *Қазтуған жырау Сүйінішұлы* (XV ғасыр) мол мұра қалдырды. Оның артынан өмір, болмыс, туған ел туралы және әскери

тұрмысқа қатысты жырлар қалды. «Белгілі биік көк сеңгір» толғауында Қазтуған жырау батырларға тән қажыр-қайратын ұштап, намысын қайрап, елге дем беріп, рухтандыра түседі.

Белгілі биік көк сеңгір
Басынан қарға ұшырмас,
Ер қарауыл қарар деп,
Алыстан қара шалар деп;
Балдағы алтын құрыш болат
Ашылып шапса дем тартар,
Сусыным қанға қанар деп;
Арғымақтың баласы
Арыған сайын тың жортар,
Арқа мен қосым қалар деп;
Ақ дария толқын күшейтер,
Құйрығын күн шалмаған балығым
Ортамнан ойран салар деп;
Азамат ердің баласы
Жабыққанын білдірмес,
Жамандар мазақ қылар деп! – осылайша «Белгілі биік көк сеңгір» толғауында Қазтуған жырау батырларға тән қажыр-қайратын ұштап, намысын қайрап, елге дем беріп, рухтандыра түседі (Бес ғасыр жырлайды, 1989: 28–29).

Қазақ хандығы замандасы *Доспамбет жырау* – өз заманының көп оқып, көпті көрген, талай әскери жорыққа қатысқан жауынгер:

Қоғалы көлдер, қом сулар,
Қоныстар қонған өкінбес.
Арыстандай екі бұтын алшайтып,
Арғымақ мінген өкінбес...
Екі арыстан жау шапса,
Оқ қылқандай шаншылса.
Қан жусандай егілсе.
Аққан судай төгілсе,
Бетегелі сары арқаның бойында
Соғысып өлген өкінбес, – деп деп жырлаған (Тілепов, 2020: 57,58).

Шалкиіз Тіленшіұлы (XV – XVI ғасырлар)

Жебелей жебе жүгірген
Ерлердің арғымақтан игі малы болар ма;
Жағаласса, жыртылмас,
Ерлердің жеңсізден игі тоны болар ма;
Дулығалы бас кескен
Ерлердің алдаспаннан игі қолы болар ма?! – деген жолдары ұрпақтан ұрпаққа рухани тәлім-тәрбие беріп, талай замандар бойы тар жол, тайғақ кешуді ерлікпен бастан кешуге шақырған (Бес ғасыр жырлайды, 1989: 36).

Сонымен қатар, Марғасқа жырау (XVII ғасыр), Жиембет жырау (XVII ғасыр), Үмбетей жырау Тілеуұлы (1697–1786), Ақтамберді жырау Сарыұлы (1695–1788), Тәтіқара ақын (XVIII ғасыр), Көтеш Райымбекұлы (1745–1838), Шал ақын Құлекеұлы (1748–1819), Қобылан Бөрібайұлы (1760–1840), Абыл Тілеуұлы (1777–1864), Есет Қараұлы (1779–1869), Түбек Байқошқарұлы (1785–1860), Өске Торқаұлы (1788–1857), Махамбет Өтемісұлы (1803–1846), Шернияз Жарылғасұлы (1807–1867) сияқты жырау, ақын, батырлар ханды дәуірдің ұраншылары ел үшін күресіп, сол халықтың, сол мемлекеттің тұтастығына оның билеушісінен жаны кем ауырмаған, кейінгі ұрпақтарға рухани тәлім-тәрбие қалдырған мықты жандар. Олай болса, олардың мұрасындағы қазақ жұртының жеке ел болып қауымдасу, хандық құрылымды мемлекет болып қалыптасу кезеңдеріндегі тарихи тайталастарының ізі – тек сол дәуірдің, бір ортаның ел бастар, орда бұзар елеулі перзенттерінің өмірлерінің

хроникасы ғана емес, бұл түптеп келгенде қазақ этносының өмір жолы ретінде қымбат (Бес ғасыр жырлайды, 1989).

XIV–XVIII ғасырлардағы жыраулар ішінен *Бұқар жырау Қалқаманұлы* (1684-1782) бүгінгі таңдағы қазақтар үшін Асанқайғыдан кейінгі елге ең танымалысы. Хандық дәуірддегі қазақ қауымының хал-күйін бүкіл жан-дүниесімен жырлап өткен Бұқар жыршының мұрасы бірсыпыра ғалымдарымыздың еңбектерінде жан жақты зерттеліпіп келді (Әуезов, 1991; Сейфуллин, 2007; Мұқанов, 1942; Сәтбаева, 2000; Дербісәлин, 1990; Тілепов, 1995 және т.б.).

Шындап келгенде, С. Сейфуллин Бұқарды «Абылай ханның ақылгөйі» деген сөз оған берілген өте жоғары баға болатын. Ел билеген кемеңгер ханына ақылгөй атану, ол үлкен дана, кемеңгер кісіге берілетін баға. Осы орайда, М. Әуезов: «Бұқар жырау Абылайдың жанындағы уәзірі, заман күйін сынға алып, қорытынды айтып, бет нұсқайтын кемел ақылшысы. Абылай ханмен бірге қалың елге де өсиет айтады. Айтатын сөзінің барлығы да күнде қазақ елінің басына келіп тұрған саяси хал, тарихи дәуірге арналады. Ел билеген ұлықтың ішінен шыққан болғандықтан ақылының көбі елді бастап, билеп жүрген басшыларға, артынан ерген елге арналады», – деп айтқан (Әуезов, 1991: 77)

«**…**Алтыншы тілек тілеңіз,
Алпыс басты ақ орда,
Ардақтаған аяулың
Күнінде біреуге
Тегіннен-тегін олжа болмасқа.
Жетінші тілек тілеңіз,
Желкілдеген ту келіп,
Жер қайысқан қол келіп,
Сонан сасып тұрмасқа…», – деген жолдарында Бұқар жырау бүкіл ұлыстың, күллі қазақ елінің қамқоршы-ақылшысы болғандығын көруге болады (Бес ғасыр жырлайды, 1989: 82). Алайда, өмірінің соңғы кезеңінде Бұқар жай ғана арқалы жырау, ақылшы аға емес, мемлекет істеріне елеулі ықпал етіп отырған қабырғалы биге, өз заманының ұраншысына айналады (Бес ғасыр жырлайды, 1989: 81).

XVIII-ғасырда Қазақ хандары мен батырларының, билері мен саясаткерлерінің қазақ халқын жеңіске бастаған ұлы істерін өз көзімен көріп, жазып баяндаған *Шапырашты Қазыбек бек Тауасарұлы*. Еңсегей бойлы ер Есім, Салқам Жәңгір, Тәуке, Жолбарыс, Әбілқайыр, Абылай хандардың ұлы істерін алға тартып, Қанжығалы Бөгембай, Қаракерей Қабанбай, Шапырашты Наузызбай батырлардың қазақ тәуелсіздігі үшін соғысында көрсеткен ерліктерін баяндайды. Сонымен қатар, қазақ халқының мемлекеттік заң жүйесін жасаған үш кемеңгер әз Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Кіші жүз Әйтеке билердің өзі куә болған қазақ елі үшін тынбай жасаған істерін баяндай отырып, Шапырашты Асыл Дәулет, Дулат Жаныс Құдайберді, Найман Тоқымтай, Арғын Темеш Нұрғожа, Суан Бөлек билерді де

суреттейді. «Қазақ-қалмақ шабыншылығында біздің жұртымыз жердің бетінен біржола жоғалып кету қаупі төнді. Оған енді көзіміз жетіп отыр десек те болады. Бізбен соғысамын, бізді құртамын, билеймін, илеймін деп жүріп, қалмақ өзі құрығанын білмей қалды. Ал керісінше осылай біздің де — қазақтың да — құрып кетуі әбден ықтимал болатын. Біз қазақтың өзінің даналығында айтылғандай, «дауға біріміз, жауға бәріміз» бардық. Бір жағадан бас шығардық, бір жеңнен қол шығардық» деп, хан мен қараның, үлкен мен кішінің берік сыйластығын қалыптастырған ұлттық дәстүрімізді мақтаныш ете отырып жазады (Тауасарұлы, 1993: 4, 366–379).

Қорытынды

Осылайша, фольклорлық дереккөздер, қазақ халқының мемлекеттік санасының қалыптасуы, өсуі туралы ғана емес, сонымен бірге адамдардың осы этносаяси ұйымға жататындығын түсінуден басталған ұлттың өзін-өзі тануының күрделі үдерістері туралы куәлік етеді. Фольклорлық дереккөздер қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан қоғамдық санасы этносаяси, ұлттық қауымдасуының, өзін-өзі халық ретінде қадірлеу сезімі мен елдік санасы бар екенін көрсетеді.

Өмір бойы қазақ халқы басқа этностармен өзара іс-қимыл жасай отырып, өзінің бейнесін, ұлттық ерекшеліктерін, шығу тегін, дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, мінез-құлық нормалары туралы идеясын, яғни *«біз»* дегенге қатысты санасын қалыптастырды. Қазақтардың «біз» дегені этникалық өзін-өзі тану, өзін-өзі сәйкестендіру, «біз» және «олар» ұғымдары арасындағы қарама-қайшылық, аумақтық және мемлекеттік тұтастық туралы идеяларды қамтыды. Осы тұрғыдан алғанда қазақтар біртұтас, тарихи қалыптасқан әлеуметтік-саяси ұйым ретінде қалыптасты. Нәтижесінде қазақтардың қоғамдық санасында ұлтты одан әрі дамыту, оның тұтастығы мен бірлігін сақтау үшін өмірлік маңызы бар, халық бірлігі мен ел тәуелсіздігі идеялары басым орын алды. Осылайша ұлттың саяси, дүниетанымдық, мәдени-адамгершілік ұстанымы қалыптасты. Қалыптасқан ұлттық ұстаным қазақ халқының ұлттық қадір-қасиет сезімін тәрбиелеп, қоршаған әлемді және ондағы өз орнын түсінуге, бірлікке ұмтылуымен және осы бірлікті жүзеге асыруда және бекітуде ерік-жігердің болуымен сипатталды. Бұл ұстанымдар қазақ халқының ішкі этносаяси қауымдасу, мемлекеттілікті күшейту, саяси жүйенің тұрақтылығы мен тепе-теңдігін, қоғамды біріктіру, ұлттың өмір сүруі үшін прогрессивті, өмірлік маңызы бар ішкі ұстанымдар болды.

Әдебиеттер тізімі

Әуезов, 1980 — *Әуезов М.* Жиырма томдық шығармалар жинағы. Алматы: Жазушы, 1980. Т.15. 424 б.

Әуезов, 1991 — *Әуезов М.* Әдебиет тарихы. Алматы: Ана тілі, 1991. 202 б.

Асфендиаров, 1935 — *Асфендиаров С.* Қазақ тарихының очерктері. Алматы: Қазақстан баспасы, 1935. 91 б.

Асфендиаров, Кунте, 1935 — *Асфендияров С., Кунте П.А.* Прошлое Казахстана в источниках и материалах. Сб. 1 (5 век до н.э. – 18 в. н.э.). Алма-Ата – Москва: Каз.краев.изд., 1935. 297 с.

Байғанин, 2012 — *Байғанин Н.* Үш томдық шығармалар жинағы. Алматы, «Қазығұрт» баспасы, 2012. Т. 2. 344 б.

Бекмаханов, 1947 — *Бекмаханов Е.Б.* Казахстан в 20–40-е годы XIX в. Алма-Ата: Казак университеті, 1947. 400 с.

Бес ғасыр жырлайды, 1989 — *Бес ғасыр жырлайды:* 2 томдық // Құрастырған М. Мағауин, Т. Байділдаев. Алматы: Жазушы, 1989. Т. 1. 384 б.

Вяткин, 1941 — *Вяткин М.П.* Очерки по истории Казахской ССР / Академия наук СССР, Институт истории и Казахстанский филиал. Москва: ОГИЗ: Госполитиздат, 1941. Т. 1: С древнейших времен по 1870 г. 1941. 367 с. // URL: https://www.prlib.ru/item/356117.

Дербісәлин, 1990 — *Дербісәлин Ә.* Әдебиет туралы толғаныстар. Алматы, 1990. 255 б.

История Казахской ССР с древнейших времен, 1949 — *История Казахской ССР с древнейших времен* до наших дней. Второе издание исправленное и дополненное. Том 1. Под общей редакцией И.О. Омарова и А.М.Панкратовой. Алма-ата, 1949. 451 с.

Қазақ халқының эпикалық әңгімелері, 2007 — *Қазақ халқының эпикалық әңгімелері* (миф, легенда, ертегі-жыр, аңызды әңгімелер) туралы тарихи-әдебиеттік зерттеулер»: т.ғ.д. дисс. Алматы-Москва, 1946. // А.Х. Марғұлан шығармалары.Алматы: Алатау, 2007. III том. 488 б.

Қобыланды батыр, 2023 — *Қобыланды батыр.* Жетітомдық. 1-том / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: Матыжанов К., Қыдыр Т., Рақыш Ж. Алматы: Smart University Press, 2023. 547 б.

Левшин, 1996 — *Левшин А.И.* Описание киргиз – казачьих, или киргиз – кайсацких, орд и степей // под общ. ред. М.К. Козыбаева. Алматы, 1996. 656 с.

Марғұлан, 1985 — *Марғұлан Ә.Х.* Ежелгі жыр-аңыздар. Алматы: Жазушы, 1985. 368 б.

Мұхаммед Хайдар Дулати, 2003 — *Мұхаммед Хайдар Дулати.* Тарих-и Рашиди, парсы тіліндегі қолжазба нұсқасынан тәржімалаған Ислам Жеменей. Жалпы ред. басқарған және алғысөзін жазған Әбсаттар Дербісәлі. Алматы: Тұран, 2003. 318 б.

Сәтбаев, 1989 — *Сәтбаев Қ.* Ер Едіге. Кітап: Сатпаев К. И. Избранные статьи о науке и культуре. Алма-Ата: Наука, 1989. 440 с.

Сәтбаев, 1989 — *Сәтбаев Қ.И.* Ғылым және мәдениет туралы таңдамалы мақалалары, Алматы, 1989. 440 б.

Сәтбаева, 2000 — *Сәтбаева Ш.Қ.* Уақыт шуағы. Алматы: Ғылым, 2000. 656 б.

Сейфуллин, 2007 — *Сейфуллин С.* Көп томдық шығармалар жинағы. 7-том. – Алматы: Қазығұрт, 2007.

Сүйіншәлиев, 1997 — *Сүйіншәлиев Х.* Қазақ әдебиетінің тарихы. Алматы: Санат, 1997. 247 б.

Тауасарұлы, 1993 — *Тауасарұлы* Қазыбек бек Түп-тұқияннан өзіме шейін: Басп.дайындаған Б. Қыдырбекұлы. Алматы: Жалын, 1993. 416 б.

Тынышпаев, 1993 — *Тынышпаев М.* История казахского народа. Алма-Ата: Қазақ университеті, 1993. 224 с.

Тілепов, 1995 — *Тілепов Ж.* Елім деп еңіреген ерлер жыры. Алматы, 1995.

Тілепов, 2015 — *Тілепов Ж.* Қазақ хандығындағы жыраулар мұрасы, 2015. // URL: https://kazgazeta.kz/news/31989

Тілепов, 2020 — *Тілепов Ж.* Қазақ халқының хандық дәуір әдебинті: оқу құралы. Стер. бас. Алматы: «Қазақ университеті», 2020. 220 б.

Уәлиханов, 2010 — *Уәлиханов Ш.Ш.* Көп томдық шығармалар жинағы. Т. 1. Алматы: Толағай групп, 2010. 376 б.

Халидұғлы, 1910 — *Халидұғлы Қ.* Тауарих хамса. Қазан, 1910. 222 б.

References

Asfendiarov, 1935 — *Asfendiarov S.* Kazakh tarikhyn ocherkteri [Essays on Kazakh history]. Almaty: Kazakhstan baspasy, 1935. 91 p. (In Kaz.).

Asfendiarov, Kunte, 1935 — *Asfendiyarov S., Kunte P.A.* Proshloye Kazakhstana v istochnikakh i materialakh [The past of Kazakhstan in sources and materials]. Sb. 1 (5 vek do n.e. – 18 v. n.e.) . Alma-Ata; Moskva: Kaz.krayev.izd., 1935. 297 p. (In Russ.).

Auezov, 1980 — *Auezov M.* Zhiirma tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of works in twenty volumes]. Almaty: Jazwsı, 1980. Vol. 15. 424 p. (In Kaz.).

Auezov, 1991 — *Auezov M.* Adebiet tarihy [History of literature]. Almaty: Ana tili, 1991. 202 p. (In Kaz.).

Babalar sөzi, 2006 — *Babalar sozi:* Zhuz tomdyk [The word of ancestors: one hundred volumes]. Astana: «Foliant», 2006. Vol. 35: Batyrlar zhyry. 392 p. (In Kaz.).

Bayganin, 2012 — *Bayganin N.* Ush tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of works in three volumes]. Almaty, «Qazygurt» baspasy, 2012. T.2. 344 p. (In Kaz.).

Bekmakhanov, 1947 — *Bekmakhanov E.B.* Kazakhstan v 20–40-e gody XIX v. [Kazakhstan in the 20–40s of the XIX century]. Alma-Ata: Kazak үniversiteti, 1947. 400 p. (In Russ.).

Bes gasir jirlaydi, 1989 — *Bes gasyr zhyrlaydy:* 2 tomdyk // Qurastırgan M. Magawin. Vol. Baydildaev. Almaty: Zhazuschy, 1989. T.1. 384 p. (In Kaz.).

Derbisalin, 1990 — *Derbisalin A.* Adebiet turaly tolganystar [Reflections on literature]. Almaty, 1990. 255 p. (In Kaz.).

Istoriya Kazakhskoy SSR s drevneyshikh vremen, 1949 — *Istoriya Kazakhskoy SSR s drevneyshikh vremen* do nashikh dney [The history of the Kazakh USR from ancient times to the present day]. Vtoroye izdaniye ispravlennoye i dopolnennoye. Tom 1. Pod obshchey redaktsiyey I.O. Omarova i A.M.Pankratovoy. Alma-ata, 1949. 451 p. (In Russ.).

Khalidugly, 1910 — *Khalidugly K.* Tauarikh Khamsa [Tawarih Hamsa]. Kazan, 1910. 222 p. (In Kaz.).

Kobylandy batyr, 2023 — *Kobylandy batyr* [Kobylandy batyr]. Zheti tomdyk. 1-tom Tomdy kurastyryp, baspaga dayyndagandar: Matyzhanov K., Kydyr T., Rakysh ZH. Almaty: Smart University Press, 2023. 547 p. (In Kaz.).

Levshin, 1996 — *Levshin A.I.* Opisaniye kirgiz – kazachikh, ili kirgiz – kaysatskikh, ord i stepey [Description of the Kirghiz – Cossack, or Kirghiz – Kaysak, hordes and steppes] // pod obshch. red. M. K. Kozybayeva. Almaty, 1996. 656 p. (In Russ.).

Margulan, 1985 — *Margulan A.Kh.* Yezhelgi zhyr-anyzdar [Ancient Psalms-legends]. Almaty: Zhazushy, 1985. 368 p. (In Kaz.).

Margulan, 2007 — *Margulan A.Kh.* «Kazakh khalkynyn epikalyk angimeleri turaly tarikhi-adebiettik zertteuler» [«Historical and literary research on the epic stories of the Kazakh people (myths, legends, fairy tales, legendary stories)»]: f.g.d. diss. Alma-Ata–Moskva, 1946. // A.Kh. Margulan shygarmalary. Almaty: Alatau, 2007. III tom. 488 p. (In Kaz.).

Muxammed Xaydar Dulati Tarix-i Rashidi, 2003 — *Muxammed Xaydar Dulati Tarix-i Rashidi* [Tarikh-i Rashidi], parsı tilindegi qolzhazba nusqasınan tarjimalagan Islam Jemeney. Zhalpy red. basqargan zhane algysozin jazgan Absattar Derbisali. Almaty: Turan, 2003. 318 p. (In Kaz.).

Satbayev, 1989 — *Satbayev K.* Er Edige. Kitap: Satpayev K. I. Izbrannyye stat'i o nauke i kul'ture. Er Yedige. Book: Satpaev K.I. Selected articles on science and culture. Alma-Ata: Nauka, 1989. 440 p. (In Kaz.).

Satbayev, 1989 — *Satbayev K.I.* Gylym zhane madeniet turaly tandamaly makalalary [Selected articles on science and culture]. Almaty: Gylym, 1989. 356 p. (In Kaz.).

Satbayeva, 2000 — *Satbayeva Sh.K.* Uakyt shuagy [The sun of time]. Almaty: Gylym, 2000. 656 p. (In Kaz.).

Seyfullin, 2007 — *Seyfullin S.* Kop tomdyk shygarmalar zhinagy [Multi-volume collection of works]. 7-tom. Almaty: Kazygurt, 2007. 413 p. (In Kaz.).

Suyinshyliyev, 1997 — *Suyinshyliyev Kh.* Kazakh adebiyetinin tarikhy [History of Kazakh literature]. Almaty: Sanat, 1997. 247 p. (In Kaz.).

Tauasaruly, 1993 — *Tauasaruly Kazybek bek* Tup-tukiyannan ozime sheyin [Obedient to myself from birth]: Basp.dayyndagan B. Kydyrbekuly. Almaty: Zhalyn, 1993. 416 p. (In Kaz.).

Tynyshpayev, 1993 — *Tynyshpayev M.* Istoriya kazakhskogo naroda [History of the Kazakh people]. Alma-Ata: Kazak universiteti, 1993. 224 p. (In Russ.).

Tilepov, 1995 — *Tilepov Zh.* Yelim dep yeniregen yerler zhyry [Songs of men who moan about their country]. Almaty: Bilim, 1995. 189 p. (In Kaz.).

Tilepov, 2015 — *Tilepov Zh.* Kazak khandygyndagy zhyraular murasy [Heritage of zhyrau in the Kazakh Khanate] // URL: https://kazgazeta.kz/news/31989 (In Kaz.).

Tilepov, 2020 — *Tilepov Zh.* Kazak khalkynyn khandyk dauir adebieti [Literature of the Khanate era of the Kazakh people]. Almaty: «Kazakh universiteti», 2020. 220 p. (In Kaz.).

Ualikhanov, 2010 — *Ualikhanov Sh.Sh.* Kop tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of multi-volume works]. Vol. 1. Almaty: Tolagaj grupp, 2010. 376 p. (In Kaz.).

Vyatkin, 1941 — *Vyatkin M.P.* Ocherki po istorii Kazakhskoy SSR [Essays on the history of the Kazakh USR] / Akademiya nauk SSSR, Institut istorii Kazakhstanskiy filial. Moskva: OGIZ: Gospolitizdat, 1941. Vol. 1: S drevneyshikh vremen po 1870 g. 1941. 367 p. URL: https://www.prlib.ru/item/356117. (In Russ.).

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Борза В.
НЕВИЛЬ ЧЕМБЕРЛЕНДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ШЕКТЕУЛЕРІ…………………..................767
Қабылдинов З.Е., Черниенко Д.А., Беркінбаев О.У.
ӘБІЛПЕЙІЗ СҰЛТАННЫҢ АМАНАТТА БОЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ЖОҢҒАР ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ РӨЛІ……………………......…..781
Күзембайұлы А., Әбіл Е.
ШИБАН ҚАЗАҚТАРДЫҢ ТАРИХИ АҢЫЗДАРЫНДА…………………………...796

ТАРИХ

Айтмағамбетов Д.Р., Кенжалина Г.Ж.
1921–1922 ЖЖ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚПЕН КҮРЕСУДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨМЕК…..........814
Асанова Г.К., Қалиев Ж.Н.
XV ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVIII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЭТНОСАЯСИ ҚАУЫМДАСУЫ (ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДЕРЕККӨЗДЕР БОЙЫНША)…………………………………..............827
Батырбекқызы Г., Шылмамбетов С., Идрисова А.
ҚАЗАҚСТАНДА XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ЖӘДИТШІЛІК БАҒЫТТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІ………………………………………...840
Даутова-Кхан А.И.
СОҒЫС АРАЛЫҚ КЕЗЕҢДЕГІ ҮНДІСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ………………………………..……854
Қозыбаева М.М.
СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ КЕЗЕҢДЕ (1946–1956 жж.) СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОЛХОЗДАРЫНДАҒЫ АРНАЙЫ ҚОНЫС АУДАРУШЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ……….........….866
Торайғыров Е.М., Арепова А.Д.
ЖОҢҒАР ФАКТОРЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ІШКІ ЖА ШЕШ ҚҚА ҚОНЫС АУДАРУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӘСКЕРИ-САЯСИ ТҰРҒЫДА ІЛУІ (1750–1770 ЖЫЛДАР)……………………………………………………884
Доскараева А.А., Мұхатова О.Х.
АУЫЗША ТАРИХНАМАДАҒЫ ЕСІМ ХАННЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ……………………...............………900
Сағнайқызы С., Асылбекова Ж. М-А., Омарова Г.Ә.
«СОЦИАЛИСТІК МЕНШІКТІ ҚОРҒАУ» ЗАҢЫН ОРЫНДАУ БАРЫСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ………………………………...…915
Сайлаубаева Н.Е., Жұматай С.
«ҚАЗАҚ ТІЛІ» ГАЗЕТІНІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ………………….................................……………………….….928
Токишкадиров Б.Б., Байсарина К.К., Бакытжанова А.Б.
ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫ МОҢҒОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ОТАНЫНА ОРАЛУЫ: БЕЙІМДЕЛУІ МЕН ҚАЛЫПТАСУЫ…………………………………………………………………….….940
Тұрлыбекова А.М., Садықова А.М.
СОҒЫСҚА ДЕЙІН ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДАҒЫ ДІНГЕ ҚАРСЫ САЯСАТТЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ..951
Рахимов М.И., Шаяхмет Н.У., Пусырханова Э.Р.
XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫНДА ПАВЛОДАР ЕРТІС ӨҢІРІНДЕГІ ҚАЗАҚ-ҚАЛМАҚ ШАЙҚАСТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ЖАДЫДАҒЫ ОРЫНДАРЫ……………………………………............……965

АНТРОПОЛОГИЯ

Біләлова Г.
ОРМАНБЕТ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚОНЫСЫНДАҒЫ (АҚМОЛА ОБЛЫСЫ) КЕШЕНДІ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ЖҮРГІЗІЛУІ (АЛДЫН АЛА НӘТИЖЕЛЕРІ)……………………………………………….................……….980

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИИ

Борза В.
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ВОЕННЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ НЕВИЛЛА ЧЕМБЕРЛЕНА……………………………….767
Кабульдинов З.Е., Черниенко Д.А., Беркинбаев О.У.
АМАНАТСТВО СУЛТАНА АБУЛФЕИСА И ЕГО РОЛЬ В КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИХ ОТНОШЕНИЯХ СЕРЕДИНЫ XVIII ВЕКА……………………………………………………………….........................……….781
Кузембайулы А., Абиль Е.
ШИБАН В ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЯХ КАЗАХОВ……………………………...................................….796

ИСТОРИЯ

Айтмагамбетов Д.Р., Кенжалина Г.Ж.
МЕЖДУНАРОДНАЯ ПОМОЩЬ В БОРЬБЕ С ГОЛОДОМ В КАЗАХСТАНЕ В 1921–1922 ГГ.……………….……814
Асанова Г.К., Калиев Дж.Н.
ЭТНОПОЛИТИЧЕСКАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XV–XVIII ВЕКАХ (ПО МАТЕРИАЛАМ ФОЛЬКЛОРНЫХ ИСТОЧНИКОВ)……………………………....…827
Батырбековна Г., Шилмамбетов С., Идрисова А.
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ ДЖАДИДИСТСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА…………………………………………………………………………........................840
Даутова-Кхан А.И.
СТРУКТУРА И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНДИЙСКОЙ ГРАЖДАНСКОЙ СЛУЖБЫ
В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД……………………………………………………………..........……………854
Козыбаева М.М.
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ СПЕЦПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ В КОЛХОЗАХ
СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1946–1956 ГГ.)……………………………...866
Торайгыров Е.М. Арепова А.Д.
ДЖУНГАРСКИЙ ФАКТОР И ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ РЕШЕНИЕ ВОПРОСА О ПЕРЕКОЧЕВКАХ КАЗАХОВ НА ВНУТРЕННЮЮ СТОРОНУ (1750–1770-е ГОДЫ)……………………………………….…884
Доскараева А.А., Мухатова О.Х.
ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХАНА ЕСИМА В УСТНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ…………………………….........900
Сагнайкызы С., Асылбекова Ж. М-А., Омарова Г.А.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В ХОДЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЗАКОНА
«О ЗАЩИТЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОБСТВЕННОСТИ»……..............................………………………..915
Сайлаубаева Н.Е., Жуматай С.
ИСТОРИЯ ИЗДАНИЯ ГАЗЕТЫ «КАЗАХ ТИЛИ»…………………………………………….................…928
Токишкадиров Б.Б., Байсарина К.К., Бакытжанова А.Б
РЕПАТРИАЦИЯ КАЗАХОВ ИЗ МОНГОЛИИ НА ИСТОРИЧЕСКУЮ РОДИНУ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ: АДАПТАЦИЯ И СТАНОВЛЕНИЕ……………………...940
Турлыбекова А.М., Садыкова А.М.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНТИРЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКИ В ПАВЛОДАРСКОМ РЕГИОНЕ
В ДОВОЕННЫЙ ПЕРИОД………………………………………..................………..951
Рахимов М.И., Шаяхмет Н.У., Пусырханова Э.Р.
МЕСТА ПАМЯТИ КАЗАХСКО-КАЛМЫЦКИХ СРАЖЕНИЙ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА……………………………………………………………………………..965

АНТРОПОЛОГИЯ

Билялова Г.
ПРОВЕДЕНИЕ КОМПЛЕКСНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА СРЕДНЕВЕКОВОМ ПОСЕЛЕНИИ ОРМАНБЕТ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ (ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ)………………….....................………980

CONTENTS

THEORY OF METHODOLOGY

Borza V.
THE ECONOMIC AND MILITARY CONSTRAINTS OF NEVILLE CHAMBERLAIN……………………………767
Kabuldinov Z.E., Chernienko D.A., Berkinbaev O.U.
THE AMANATISM OF SULTAN ABULFEIS AND ITS ROLE IN KAZAKH-DZUNGAR RELATIONS IN THE MIDDLE OF 18th CENTURY……………………781
Kuzembayuly A., Abil Ye.
SHIBAN IN THE HISTORICAL LEGENDS OF THE KAZAKHS……………796

HISTORY

Aitmagambetov D., Kenzhalina G.
INTERNATIONAL AID IN THE FIGHT AGAINST FAMINE IN KAZAKHSTAN IN 1921–1922…………814
Assanova G.K., Kaliyev Zh.N.
ETHNOPOLITICAL CONSOLIDATION OF THE KAZAKH PEOPLE IN THE SECOND HALF OF THE XV–XVIII CENTURIES (BASED ON FOLKLORE SOURCES)……………827
Batyrbekkyzy G., Shylmambetov S., Idrissova A.
SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF THE JADIDIST MOVEMENT IN KAZAKHSTAN AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY……………840
Dautova-Khan A.I.
STRUCTURE AND FUNCTIONING OF THE INDIAN CIVIL SERVICE IN THE INTERWAR PERIOD……….854
Kozybayeva M.M.
SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF SPECIAL SETTLERS IN THE COLLECTIVE FARMS OF NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE POST-WAR PERIOD (1946–1956)……………866
Toraigyrov Y.M., Arepova A.D.
THE DZUNGAR FACTOR AND THE MILITARY-POLITICAL RESOLUTION OF THE ISSUE OF KAZAKH MIGRATION TO THE INNER SIDE (1750S–1770S)……………884
Doskarayeva A.A., Mukhatova O.H.
THE FOREIGN POLICY OF KHAN YESIM IN ORAL HISTORIOGRAPHY……………900
Sagnaikyzy S., Asylbekova Zh. M-A., Omarova G.A.
ACTIONS CARRIED OUT BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES WHILE ENFORCING THE “SOCIAL PROPERTY PROTECTION” LEGISLATION……………915
Saylaubaeva N.E., Zhumatay S.
PUBLICATION HISTORY OF THE NEWSPAPER “KAZAKH TILI”……………928
Tokishkadirov B.B., Baissarina K.K., Bakytzhanova A.B.
REPATRIATION OF KAZAKHS FROM MONGOLIA TO THEIR HISTORICAL HOMELAND DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE: ADAPTATION AND DEVELOPMENT……………940
Turlybekova A.M., Sadykova A.M.
SOME ASPECTS OF THE ANTI-RELIGIOUS POLICY IN THE PAVLODAR REGION DURING THE PRE-WAR PERIOD……………951
Rakhimov M.I., Shayakhmet N.U., Pussyrkhanova E.R.
PLACES OF MEMORY OF KAZAKH-KALMYK BATTLES IN THE PAVLODAR-IRTYSH REGION IN THE 1ST HALF OF THE XVIII CENTURY……………965

ANTHROPOLOGY

Bilyalova G.
PRELIMINARY RESULTS FROM COMPLEX ANALYSES AT THE MEDIEVAL SETTLEMENT OF ORMANBET IN THE AKMOLA REGION……………980

EDU.E-HISTORY.KZ
электрондық ғылыми журналы 2024. 11 (4)
Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Копеева С.Ж.

Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 21,125.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетіШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК
Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй